

ШИНЖЛЭХ УХААНЫ АКАДЕМИ ТҮҮХ, АРХЕОЛОГИЙН ХҮРЭЭЛЭН

“XVII ЗУУНЫ МОНГОЛЫН ХОТУУД” ТӨСӨЛ БУЛГАН АЙМГИЙН РАШААНТ СУМЫН НУТАГ ДАХЬ ЭРДЭНЭХАМБЫН ДЭЭД ХИЙД БУЮУ “ӨВГӨН ХИЙД”- ИЙН ТУУРЬТ ЯВУУЛСАН

Археологийн малтлага судалгааны ажлын тайлан

Төслийн гүйцэтгэгч: Ц.Цэрэндорж – доктор, дэд профессор,
Түүх, археологийн хүрээлэнгийн Дундад
зууны судалгааны салбарын эрхлэгч
Ч.Энхтуул – магистр, Түүх, археологийн
хүрээлэнгийн Түүх, археологийн
хүрээлэнгийн Дундад зууны судалгааны
салбарын эрдэм шинжилгээний ажилтан

Санхүүжүүлэгч
байгууллага: Шинжлэх ухаан технологийн сан

Захиалагч байгууллага: Боловсрол соёл шинжлэх ухаан спортын
яам

Тайлан өмчлөгч: Түүх, археологийн хүрээлэн.
13343 Улаанбаатар, Жуковын гудамж-77
ШУА-ийн нэгдсэн I байр
Утас: 458305/455028
Цахим шуудан: info@history.mas.ac.mn

Бүртгэлийн дугаар

Нууцын зэрэглэл: . . .

Гэрээний дугаар: . . .

ШИНЖЛЭХ УХААНЫ АКАДЕМИ ТҮҮХ, АРХЕОЛОГИЙН ХҮРЭЭЛЭН

“XVII ЗУУНЫ МОНГОЛЫН ХОТУУД” ТӨСӨЛ

БУЛГАН АЙМГИЙН РАШААНТ СУМЫН НУТАГ ДАХЬ ЭРДЭНЭХАМБЫН ДЭЭД ХИЙД БУЮУ “ӨВГӨН ХИЙД”- ИЙН ТУУРТ ЯВУУЛСАН

Археологийн малтлага судалгааны ажлын тайлан

Төслийн гүйцэтгэгч:

Ц.Цэрэндорж – доктор, дэд профессор,
Түүх, археологийн хүрээлэнгийн Дундад
зууны судалгааны салбарын эрхлэгч
Ч.Энхтуул – магистр, Түүх, археологийн
хүрээлэнгийн Түүх, археологийн
хүрээлэнгийн Дундад зууны судалгааны
салбарын эрдэм шинжилгээний ажилтан

Санхүүжүүлэгч
байгууллага:

Шинжлэх ухаан технологийн сан

Захиалагч байгууллага:

Боловсрол соёл шинжлэх ухаан спортын
яам

Тайлан өмчлөгч:

Түүх, археологийн хүрээлэн.
13343 Улаанбаатар, Жуковын гудамж-77
ШУА-ийн нэгдсэн I байр
Утас: 458305/455028
Цахим шуудан: info@history.mas.ac.mn

**УЛААНБААТАР
2017**

АГУУЛГА

1. УДИРТГАЛ.....	4
2. ӨВГӨН ХИЙДИЙН ТОВЧ ТҮҮХ.....	5
ХИЙДИЙН БАЙРШИЛ	6
ӨВГӨН ХИЙДИЙН ТУУРИЙН ТОДОРХОЙЛТ	6
1. МАЛТЛАГА СУДАЛГАА.....	13
МАЛТЛАГА 1.....	13
МАЛТЛАГА 2.....	19
ОЛДВОРЫН ТОДОРХОЙЛОЛТ:.....	21
2. ТОВЧ ДҮГНЭЛТ	24
3. НОМ ЗҮЙ	25
ХАВСРАЛТ №1. ОЛДВОРЫН ГЭРЭЛ ЗУРАГ	26
ХАВСРАЛТ №2. ӨВГӨН ХИЙДИЙН ТУУРИЙН ДЭВСГЭР ЗУРАГ	35
ХАВСРАЛТ №3. МАЛТЛАГЫН ЯВЦЫН ГЭРЭЛ ЗУРАГ	40

БУЛГАН АЙМГИЙН РАШААНТ СУМЫН НУТАГ ДАХ ЭРДЭНЭХАМБЫН ДЭЭД
ХИЙД БУЮУ ӨВГӨН ХИЙДЭД АЖИЛЛАХ ХЭЭРИЙН ШИНЖИЛГЭЭНИЙ
АЖЛЫН УДИРДАМЖ

2017 оны 7 дугаар сарын 1

Үндэслэл: Булган аймгийн Рашаант сумын нутагт хамаарагдах “Түдэвваа, Хөгнө ханы таван хиа хэмээх таван цохио, Хөгнө ханы нярав гурван омбо гэдэг хад цохиод нэн үзэсгэлэнтэй. Ийм ариун дагшин орон дэлхийд байгуулагдсан Хөгнө тарнын дээд, доод хийд нь монгол орон дахь бурханы шашны эрт, дунд, хожуу гурван үеийн дэлгэрэлтийн аль алины нь түүхэнд холбогдолтойгоороо сонирхол татдаг билээ.

XVII зууны эхээр Түшээт хан аймгийн Бишрэлт гүн /сүүлчийн нэрээр/ Сундуйн хошууны өмнөд этгээдэд Хөгнө тарнын хийдийг байгуулсан гэдэг мэдээ бий. Хөгнө тарнын хийд буюу Эрдэнэхамбын хүрээг Өндөр гэгээн өөрийн багш Эрдэнэ цоржид байгуулж өгсөн түүхтэй гэдэг. Хөгнө хан уулын өвгөн хийд нь төвдийн Боталын орныг дууриалган бүтээсэн Монгол дахь бурханы шашны түрүү үеийн дэлгэрэлтийн томоохон орон байсныг уулын энгэр өөд өгсүүлэн барьсан арав илүү сүмийн ором туурь гэрчилнэ. Байгаль, уран барилгын гоц цогцлол Хөгнө тарнын хийдийг Галдан бошигтын дайны үед сүйтгэснээс өдгөө зөвхөн туурь үлджээ.

Тус туурьт урьд өмнө малтлага судалгааны ажил хийгдээгүй бөгөөд хүн, мал, байгаль, цаг уурын нөлөөнөөс хадгалалт хамгаалалтын байдал улам дордсоор байна. Иймээс тус туурьт археологийн малтлага хийх зайлшгүй шаардлага гарч байна.

Зорилго: 2017 оны хээрийн шинжилгээний ажлын хүрээнд дэвсгэр зургийг үйлдэх, хийдийн туурьд малтлага судалгаа хийж барилга байгууламжийн онцлог төрхийг гаргахад судалгаа чиглэгдэнэ.

Газарзүйн байршил: Булган аймаг Рашаант сум. Солбилцол: 47°25'41.88"N, 103°42'17.27"E

Судлагдсан байдал: Өвгөн хийдийн туурийг 1953 онд ШУХ-гээс О.Намнандорж очиж танилцсан бөгөөд 2016 оноос ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэнгийн “XVII зууны Монголын хотууд” төслийн хүрээнд тус хийдэд малтлага судалгаа эхлүүлээд байна. Судалгааны үр дүнд Өвгөн хийдийн дэвсгэр зургийг анхлан үйлдэж, нийт 14 барилгын туурийг бүртгэсэн бөгөөд барилга №1-ийн тасалгаа нэгт сорьц малтлага хийсэн болно. Мөн хийдийн орчмоор хийдийн түүхийн талаар шинэ мэдээлэл цуглуулах зорилгоор угсаатны зүйн судалгаа хийв.

Экспедицийн бүрэлдэхүүн:

- Багийн удирдагч: Багийн удирдагч: (Ph.D) Ц.Цэрэндорж (ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэнгийн Дундад зууны судалгааны салбарын эрхлэгч),
- Ч.Энхтуул (ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэнгийн Дундад зууны судалгааны эрдэм шинжилгээний ажилтан)
- Б.Батболд: (ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан)
- Б.Мөнхбилгүүн (ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан)
- Ц.Гүнчин-иш (ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан)
- У.Пүрэвжав (ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан)
- Э.Түвшин (ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан)
- Л.Алтантуяа (ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан)
-

Хугацаа: 2016.08.1-08.27 /27 хоног/

Маршрут: Улаанбаатар-Эрдэнэсант-Улаанбаатар

Судалгааны урьдчилсан үр дүн: Тус экспедицид хамтран оролцогч талууд Өвгөн хийдийн нарийвчилсан дэвсгэр зураг үйлдэж, хийдийн барилга архитектурын зохион байгуулалтыг тодруулан материалыг боловсруулан эрдэм шинжилгээний тайлан бичихээс гадна урьдчилсан үр дүнгийн талаар мэдээлэх болно.

Удирдамж боловсруулсан:

Ч.Энхтуул /ЭША/

[illegible]3

1. УДИРТГАЛ

2016-2018 онд хэрэгжүүлж буй ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэнгийн Дундад зууны судалгааны салбарын «Эзэнт гүрний дараахь үеийн монголчууд ба гадаад ертөнц: нийгэм, соёл, харилцаа» сэдэвт ажлын хүрээнд үргэжилж буй “XVII зууны Монголын хотууд” төсөл Булган аймгийн Рашаант сумын нутаг дахь Хөгнө ханы “Таван хиа” хэмээх таван цохио, Хөгнө ханы нярав “Гурван омбо” гэдэг нэн үзэсгэлэнтэй хад цохиотой уулын хөндийд орших Хөгнө Тарнын “Өвгөн хийд”-эд хоёр дахь жилдээ малтлага судалгаа үргэжлүүлж байна.

Уг хийдийг түвдийн Лхандарма хааныг дарж бурханы шашныг мандуулсан Лхаламбалдорж ламтан Түвдийг орхин зугтаж Монгол орноор дахин явах үедээ Хөгнөхаан уулын дунд анх үндэслэн байгуулсан хэмээдэг. Халх Ойрадын их үймээн самууны үеэр хийдийг ололгүй буцахад Галдан бошигтын цэргүүдийн сүүлд явсан цэрэг эргэж харж байгаад оройн наранд гялалзан харагдах сүмийн ганжирыг олж харснаар цэргүүд эргэн ирж Өвгөн хийдийн лам нарыг хөгнөн хороож хийдийг сүйтгэсэн домогтой бөгөөд өдгөө зөвхөн туурь үлджээ.

Малтлага судалгаа 8 дугаар сарын 1-нээс 8 дугаар сарын 12-ны өдрүүдэд үргэлжлэв. Тус судалгаанд Орхоны Харбалгасын малтлага судалгаанд оролцож байсан ХБНГУ-ын Археологийн хүрээлэнгийн Европ бус соёлын археологийн комиссын эрдэм шинжилгээний ажилтан, доктор Кристина Франкэн, Көлны их сургуулийн эрдэм шинжилгээний ажилтан Бирте Ахренс, Бонны их сургуулийн Нэн эртний болон эртний түүхийн археологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан Ян Линден нарын мэргэжилтнүүд оролцсон байна. Монголын талаас ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэнгийн Дундад зууны судалгааны салбарын эрхлэгч доктор Ц.Цэрэндорж судалгааны багийг ахлан, тус хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан Ч.Энхтуул, Б.Мөнхбилгүүн, Б.Батцоож, Б.Батболд, Э.Түвшин, У.Пүрэвжав, Л.Алтантуяа, Богд хааны ордон музейн эрдэм шинжилгээний ажилтан Ц.Гүнчин-иш нар оролцсон болно. (Гэрэл зураг №26)

2017 онд Өвгөн хийдийн Барилга №1 буюу гол хэрэмт барилгын хамгийн хойд талын зэрэгцээ гурван том тасалгааны “голын” хэмээн дугаарласан байгууламжийн Цогчин дуганы төв тасалгаа болон барилга № 7-д сорьц малтлага хийв.

2. ӨВГӨН ХИЙДИЙН ТОВЧ ТҮҮХ

Уг хийдийг түвдийн Лхандармахааныг дарж бурханы шашныг мандуулсан Лхаламбалдорж ламтан Түвдийг орхин зугтаж Монгол орноор дахин явах үедээ Хөгнөхаан уулын дунд анх үндэслэн байгуулсан хэмээдэг. Алтан ганжир бүхий Цогчин дугантай. Халх Ойрадын их үймээн самууны үеэр Галдан бошигтын цэргүүд ирэхэд сүмын лам нар алтан ганжирыг навтаар боон далдалсан байсанд ололгүй буцахад Галдан бошигтын цэргүүдийн сүүлд явсан цэрэг эргэж харж байгаад оройн наранд гялалзан харагдах сүмийн ганжирыг олж харснаар цэргүүд эргэн ирж Өвгөн хийдийн лам нарыг хөгнөж хороож хийдийг сүйтгэсэн учир Хөгнөхаан уул, Хөгнө тарнийн хийд гэдэг нэр өгсөн хэмээх домог яриа байдаг юм. Лам нарыг олноор нь егүүтгэх үед тэндээс 200-гаад хүн умар зуг зуган гарч одоогийн Байгаль нуур орчим нутгаар суурьших болсон нь бурханы шашин ном дэлгэрүүлэхэд нөлөө үзүүлсэн мэдээ байдаг байна¹. 1693 оны үед Өвгөн хийд баруун доод аманд залуу хийд буюу Эрдэнэхамбын хийдийг Өндөр гэгээн Занабаяр өөрийн багш Эрдэнэ Цоржид зориулан байгуулж өгөхдөө эртний улааны шашны уламжлалыг ямар нэгэн хэмжээгээр хадгалан уламжлуулсан гэдэг. Өвгөн хийдийн нарийн нандин шүрээнээс олон сайхан үнэт дурсгал Эрдэнэхамбын хийдэд шилжиж очсон боловч 1937 онд сүм хийдийг хааж тараахад устгагдаж сүйджээ. 1992 онд Эрдэнэхамбын хийдийг сэргээн босгожээ.

Уг хийдийн туурийг 1953 онд ШУХ-гээс орон нутгийг судлах, музейн үзмэр цуглуулах эрдэм шинжилгээний 2-р экспедици гарсан бөгөөд ажилтнаар Намнандорж, фото зурагчин Гомбожав, аман зохиол цуглуулагч Дашдорж, чимэлч Халзан жолооч Дондов нар очин танилцан судалгааны тайландаа нийтэлсэн байна². Мөн судлаач Л.Эрдэнэболд очиж Өвгөн хийдийн тууринд зарим газар сорилтын малталт хийжээ. 2016 оноос ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэнгийн “XVII зууны Монголын хотууд” төслийн хүрээнд тус хийдэд малтлага судалгаа эхлүүлээд байна. Судалгааны үр дүнд Өвгөн хийдийн дэвсгэр зургийг анхлан үйлдэж, нийт 14 барилгын туурийг бүртгэж, барилга №1-ийн тасалгаа нэгт сорьц малтлага хийжээ.

¹ Д.Цэрэнсодном. Монголын Бурханы шашны уран зохиол. Улаанбаатар, 1997.тал. 80

² Монголын Археологи: Хээрийн судалгааны тайлан, Музейн үзмэр цуглуулах эрдэм шинжилгээний 2-р экспедицийн тайлан, 2016. тал. 30

ХИЙДИЙН БАЙРШИЛ

Өвгөн хийдийн туурь Булган аймгийн Рашаант сумын нутаг дахь Хөгнөхаан уулын тагтанд оршино. Хөгнөхаан уулын энгэрийн баруун урагшаа харсан, зөвхөн баруун урдаасаа хөтлөөр давж орох боломжтой нуугдмал рашаан ус бүхий үзэсгэлэнт сайхан хөндий бий. Энд хөндийн элсэн манхан нуруу сунаж тогтсон жижиг толгод, хадан уулсын дунд оршино. Эдгээр хадан дунд нь ходоод, элэг, цөс, бөөр, нүдний рашааны ундаргатай аж. (Гэрэл зураг №22)

Зураг 1: Өвгөн хийдийн байршил

ӨВГӨН ХИЙДИЙН ТУУРИЙН ТОДОРХОЙЛТ

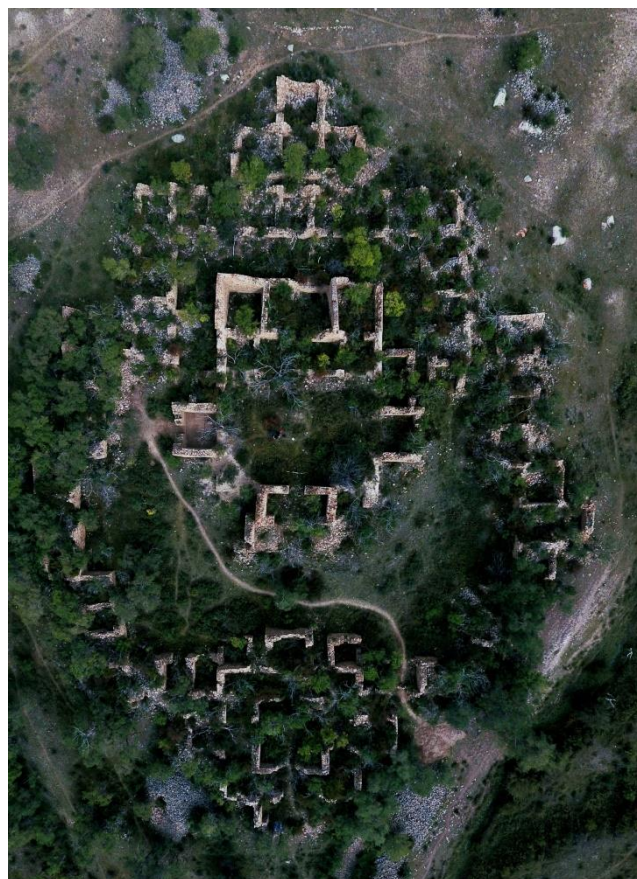
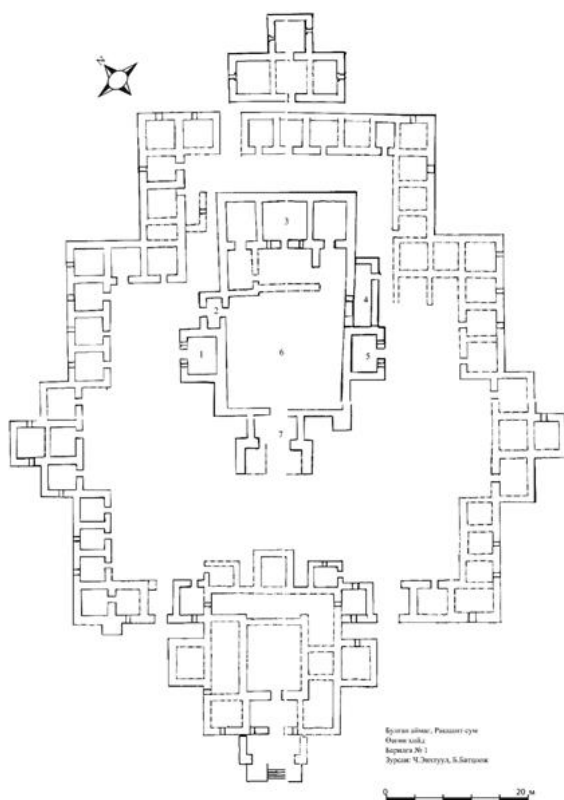
Барилга №1.

Уг барилга нь хийдийн төв хэсэгт оршино. Барилга нь гол байгууламж түүнийг тойрсон олон тасалгаа бүхий хэрмэн зохион байгуулалтай барилгуудаас бүрдэнэ. Гол байгууламж нь хойморт байрлах 3 тасалгаа бүхий гол дуган, түүний баруун болон зүүн талд нийт дөрвөн тасалгаа, гол танхим болон төв хаалгатай байх аж. Тус барилгын тасалгааны хэмжээг баруун талаас нь эхлэн дугаарлан тэмдэглэв. 1-р тасалгаа 4.7м урт 5.1м өргөн, 2-р тасалгаа нь 2.9м урт 3,55м өргөн, 3-р хэмээн дугаарласан байгууламж нь баруун талаас нь 5,6 м урт

4.85 м өргөн, дунд тасалгаа нь 5,6 м урт 8,6 м өргөн, зүүн тасалгаа нь 5,9 м урт 5,05 м өргөн байх ба уг тасалгааны чулуун хана дээр тоосгоор үргэжилүүлэн хана босгон барьсан байна. 4-р тасалгаа нь 7 м урт 3,8 м өргөн, 5 -р тасалгаа нь 4,7м урт 5,3 м өргөн, 6 хэмээн дугаарласан гол танхим нь 15,55 м урт 20,75 м өргөн. Төв хаалгыг 7 хэмээн дугаарлав.

Гол барилгыг тойрсон хэрмэн зохион байгуулалттай байгууламжууд хүрээлэгдсэн ба нийт талбайн урт нь 108 м, өргөн нь 84 м. Нийт 63 тасалгаатай байна. Тасалгааны хэмжээ нь харилцан адилгүй бөгөөд чулуун хананы зузаан нь оролцоогоор 1 м. Тасалгааны цонх болон хаалганы ором сайн мэдэгдэх бөгөөд цонх нь ойролцоогоор 60 см өргөн, хаалга хавтасны хоорондын зай нь 90 см байна. Хэрмийн баруун талын хэсэг бусдаасаа харьцангуй бүтэн үлдсэн байхад зүүн талын хэсэг нь нэлээн нурсан байдалтай аж. Хэрэм урд талдаа баруун болон зүүн хэсэгт 2 хаалга, хэрмийн хойд хэсэгт хойш гарах гарцтай байна.

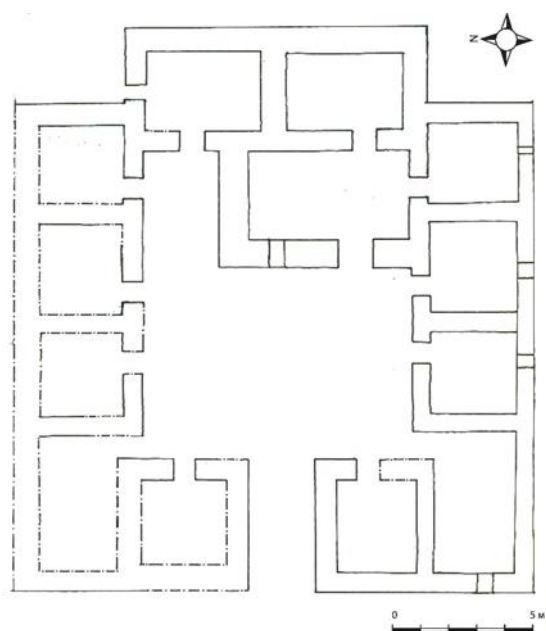
Барилгыг ухаа боржин чулуугаар голлон барьсан бөгөөд боржингийн завсараар хөх занар чулууг хавчуулан барьжээ. Барилга болон хэрмийн хана туурга нь доод талдаа илүү зузаан байх ба дээшлэх тусам дотогш налан нимгэрсэн байдалтай байх нь төвд маягийн барилгын нийтлэг шинж юм. Мөн гол байгууламжийн доторх зарим чулуун ханыг шавраар сэлбэн хана босгосон нь харагдаж байна. Одоогоор эвдрэн нураагүй бүтэн хана туургын хамгийн өндөр нь 7 м хүрнэ. (зураг №2, 8, 29,90)

Зураг 2: Барилга №1 гар зураг болон дроноор авсан зураг

Барилга №2

Нэгдүгээр барилгын зүүн талд буюу барилгын зүүн тал урсах хорхины цаана байрлана. Тус барилга нь нийт 20x22 м хэмжээтэй бөгөөд 3 тасалгаатай барилгыг хэрэмлэн тойрсон хоёр тал тус бүрт тав тав, нийт 10 тасалгаатай байгууламж байна. Уг тасалгааны хооронд 1.8 м өргөнтэй гарах гарцтай байна. Баруун талын чулуун хана нэлээн эвдэрсэн байх ба нийт хананы зузаан 80 см байна. Голд байрлах 3 тасалгааны хэмжээ нь баруун талаас 1-р тасалгаа 3.7 м урт 4,35 м өргөн, 2-р тасалгаа нь 3 м урт 4,32 м өргөн, 3-р тасалгаа нь 6,15 м урт 3,4 м өргөнтэй байна. Уг тасалгааны хаалганы хавтасны хоорондын зай 1,3 м байна. (зураг №3, 9)

Зураг 3: Барилга №1 гар зураг болон дроноор авсан зураг

Барилга №3

47°26'13.79"N 103°42'26.20"E

Чулуун суурьтай шавар ханатай байгууламж байжээ. Уг барилга хаалга урд зугруу харсан байна. Шавар хана муудаж ихэнхи хэсэгтээ мэдэгдэхгүй байна. Барилга урд талаараа 13 м урт, баруун талдаа 11,7 м өргөн, хойд талдаа 11,5 м урттай 4 тасалгаатай байсан бололтой ором мэдэгдэж байна. (зураг №10)

Барилга №4

47°26'13.35"N 103°42'22.40"E

Барилгын урд хэсэгт чулуун хана өрж, хойд талын тасалгааг чулуун суурьтай шавар ханатай барьсан байна. Шавар хана нэлээн элэгдсэн байна. Барилга урдуураа нийт 27 м, баруун, зүүн талдаа 14 м байна. (зураг №11).

Барилга № 5

47°26'15.35"N 103°42'20.51"E

Барилга №4-ын баруун хойд талд оршино. Барилгыг тусгайлан зассан довжоон дээр шавар ханатай барьсан байна. Барилга нь хоёр тасалгаатай бөгөөд тус бүр гадагш гарсан хаалгатай байна. Талбай нийт хэмжээ 11,50х 6,7 м

бөгөөд зүүн талын тасалгаа 4 м урт 4,8 м өргөн, хаалганы хавтасны хоорондын зай 1,2 метртэй бол зүүн талын тасалгаа нь 4,5 м урт 4,8 м өргөн, хаалганы хавтасны өргөн 1,6 м байна. Шавар хананы одоогийн байгаа зузаан нь 100 см, 100-120 см өндөртэй байна. Тус барилга бага зэрэг баруун урд зүгрүү харсан байх аж. (зураг №12).

Барилга № 6

47°26'16.17"N 103°42'21.17"E

Барилга № 5 зүүн хойно байрлана. Уг барилгыг уулын энгэр өөд чулуун довжоо хийж тэгшиглэн шавраар хана босгон барьжээ. Барилга нь буруу гарсан кирилл „т“ хэлбэр маягтай. Шавар хана нь хамгийн сайн хадгалагдаж үлдсэн барилга бөгөөд одоогийн шавар хананы өндөр 205 см, 90 см зузаан байна. Барилгын голд 4,55 м урт, 4,4 м өргөнтэй тасалгаатай, түүгээр дамжин орох хоймор хэсэгт байрлах 5,1 м урт, 6,65 м өргөнтэй тасалгаа байна. Голын тасалгааны баруун болон зүүн талд хэмжээгээрээ ойролцоо 4,3 м урт, 4,6 м өргөнтэй хоёр хоёр нийт 4 тасалгаа байх ба хоорондоо дамжин ордог. Барилгын хаалга өмнө талдаа байх ба баруун болон зүүн талдаа 1,6 м урт, 90 см зузаантай чулуун өрлөг байдалтай. Тасалгаа бүрт ойролцоогоор 70 см өргөнтэй цонхны ором мэдэгдэж байна. (зураг №13).

Барилга № 7

47°26'14.87"N 103°42'23.61"E

Барилга № 3-ын баруун хойд талд байрлана. Талбайн хэмжээ нь 23,4х12,6м бөгөөд 3 тасалгаатай байсан ором мэдэгдэж байна. Барилгын ханыг шавраар өрсөн нь он цагийн туршид нэлээн элэгдсэн алга болжээ. (зураг №14)

Барилга № 8

47°26'17.24"N 103°42'21.53"E

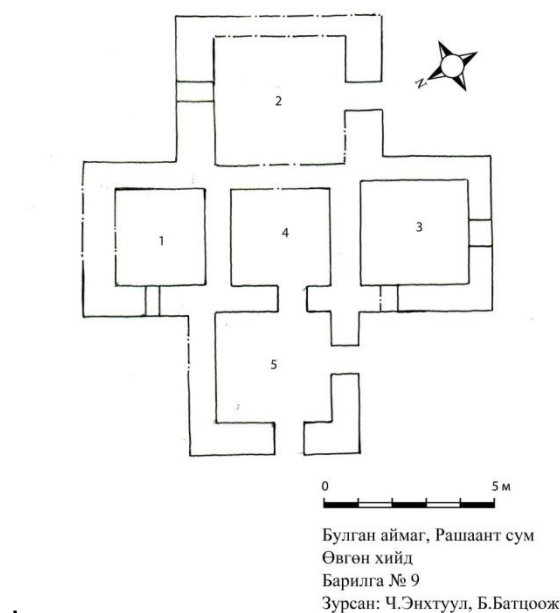
Уг барилга нь хийдийн барилгуудын хойд талд уулын энгэрт тусгайлан зассан чулуун довжоон дээр 2 барилгыг эгнүүлэн барьжээ. Барилга тус бүр 2 тасалгаатай бөгөөд барилгын ханыг чулуун өрлөгөөр өржээ. Баруун талын барилгын 8,6х6 м хэмжээтэй ба 2 тасалгааны хоорондын хана нурж эрвэрсэн байна. Зүүн талын барилгын талбайн хэмжээ 6,1х5,65м байх ба 2 тасалгаа

хэмжээ нь 3,6 м урт, 4 м өргөн, 3 м урт 3,7 м урттай. Чулуун хана 90 см зузаан байна. (зураг №15)

Барилга № 9

47°26'17.11"N 103°42'22.37"E

Барилга 10-ын зүүн талд уулын энгэрт оршино. Уг барилга нь нэмэх тэмдэг мэт „+“ хэлбэртэй нийт 5 тасалгаатай байна. Зассан чулуун довжоон дээр барьжээ. 1-р тасалгаа 3 м урт 2,75 м өргөнтэй баруун зүгрүү харсан цонхны ором мэдэгдэж байна. 2-р тасалгаа нь 4,1м урт 4,2 м өргөн ба зүүн талдаа хаалганы ором, баруун талдаа цонхны ором мэдэгдэх бөгөөд хойд талын ханыг шавраар өрсөн байдалтай байна. 3-р хэмээн дугаарласан тасалгаа нь 3,4 м урт 3.25 м өргөнтэй зүүм талдаа 90 см өргөнтэй хаалганы оромтой. 4-р тасалгаа барилгын голд байрлана. Тасалгааны хэмжээ 3 м урт 3 м өргөнтэй бөгөөд 5-р тасалгааруу дамжин орох хаалганы оромтой байна. 5-р тасалгааны урт нь 3,6 м урт 3,3 м өргөнтэй. Чулуун ханан эвдэрч нурсан. Хананы зузаан 90 см байна. (зураг №16)

Зураг 4: Барилга № 9 дэвсгэр зураг

Барилга № 10

47°26'17.11"N 103°42'22.37"E

Уг барилгын туурь нь барилга 9-ийн зүүн урд байрлах ба урд талдаа чулуун довжоотой шавар ханатай байгууламж байжээ. Барилгын талбайн

хэмжээ 19х16,7 бөгөөд хоймор хэсэгтээ 2 тасалгаатай байсан бололтой. Барилгын шавар хана ихэнхи хэсэгтээ элэгдэсэн байна. (зураг №17)

Барилга № 11

47°26'18.98"N 103°42'25.03"E

Хийдийн гол № 1-ийн хойно байрлана. Барилгыг чулуун суурин дээр шавар ханатай 2 тасалгаа гарсан барьсан боловч шавар хана элэгдсэн алга болсон байна. Барилгын туурь 10х5,4 м хэмжээтэй байна. (зураг №18)

Барилга № 12

47°26'19.50"N 103°42'24.54"E

Уг барилга № 11 хойно уулын энгэрт чулуун довжоо хийж тэгшиглэн барьжээ. Барилгын урд талын довжээ 7,6 м урт, 3,4 м өргөн. Барилга нь буруу гарсан кирилл „т“ хэлбэр маягтай 3 тасалгаатай. Хоймор хэсэгт байрлах тасалгаа нь 3.3 м урт, 3.6 м урт хэмжээтэй бөгөөд баруун болон зүүн талдаа 60 см цонхны оромтой. Уг тасалгаа урд баруун болон зүүн талд 2 тасалгаатай байх бөгөөд тусгаарлахын тулд шавар хана босгосон ул мөр мэдэгдэж байна. Уг барилгын төв хаалга нь 3,02 м өргөн байна. Чулуун хананы одоогийн өндөр 2-3 м өндөр, зузаан нь 90 см байна. (зураг №18)

Барилга № 13

47°26'22.10"N 103°42'28.97"E

Хийдийн барилгуудын хамгийн хойд талд булагийн эхэнд байрлана. Уг барилгыг уулын энгэрт тусгайлан зассан чулуун довжоон дээр шавар болон чулуун ханаар хослуулан барьжээ. Нийт талбайн хэмжээ нь 35х24 м бөгөөд нийт 8 тасалгаатай байна. Хойморт байрлах чулуун өрлөгтэй барилга нь 2 тасалгаатай. 1-р тасалгаа 5,5 м урт 5,9 м өргөн, баруун зүүн талдаа цонхны оромтой. 2-р тасалгаа нь 3,65 м урт 5,7 м өргөн, 1-р тасалгааруу дамжин орох 95 см өргөнтэй хаалганы ором мэдэгдэж байна. Шавар хананы үлдэгдэл 180-200 см байна. Чулуун өрлөгний зузаан 1 м өргөн, нэлээн нурч эвдэрсэн байна. (зураг №19)

Барилга № 14

47°26'21.72"N 103°42'34.09"E

Барилга 13 зүүн талд байрлана. Нийт талбайн хэмжээ нь 16.6х11м бөгөөд барига нь буруу гарсан кирилл „т“ хэлбэр маягтай байна. Барилгыг чулуун суурь хийж хаалганы хэсэгтээ тус бүр 2 чулуун өрлөг өржээ. Төв хаалганы чулуун өрлөг 2,2 м урт 1,1 м зузаан бол хойд талд буй баруун талын чулуун өрлөг 2,60 урт, зүүн тал нь 2,3 м. Чулуун хананы зузаан 95 см байна. Шавар хана ихэд элэгдэж зөвхөн ором үлджээ. (гэрэл зураг №20)

1. МАЛТЛАГА СУДАЛГАА

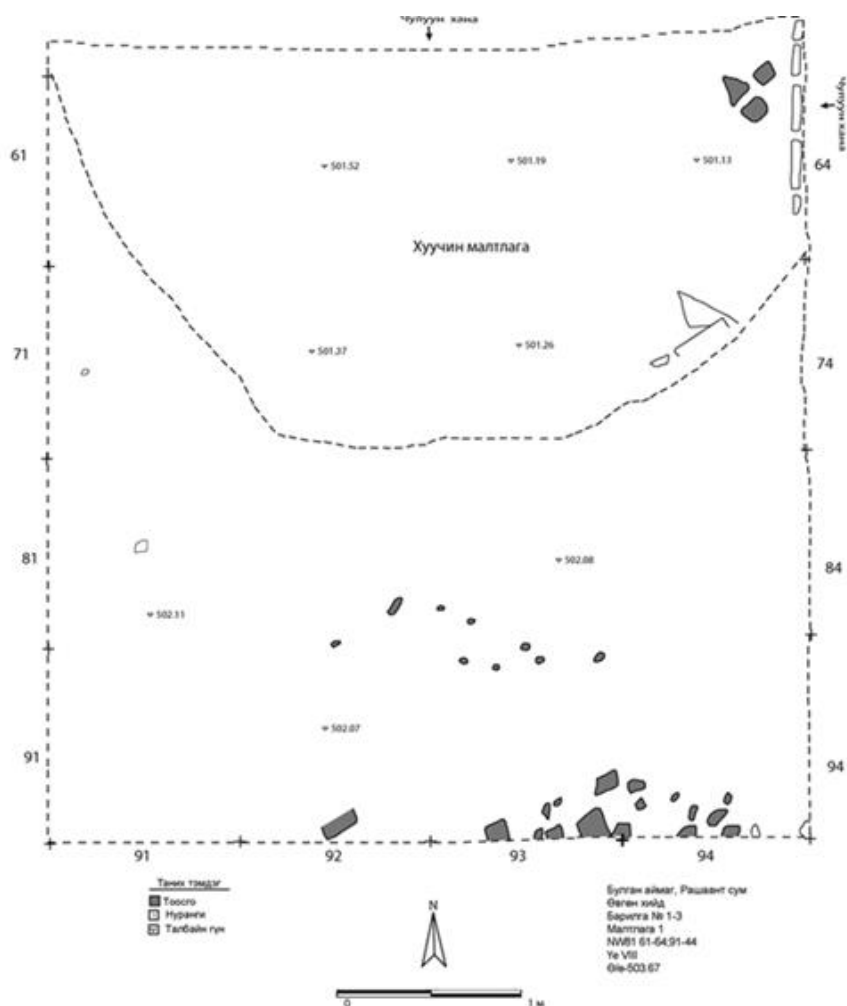
МАЛТЛАГА СУДАЛГААНЫ АРГАЧЛАЛ

Малтлага судалгааг явуулахдаа дурсгал дээрх өвс ургамал бүхий, өнгөн хөрсийг цэвэрлэн дурсгалын анхны бодит байдлыг тодруулав. Малтлага хийх талбайг сонгон тэг татан барилгын нуралтыг тодруулах зорилгоор талбайн голоор хамар гаргаж явуулав. Малтлагын явцад зохиомол үеийг цэвэрлэн гар болон гэрэл зургийн баримтжуулалт хийв. Мөн дурсгалын анхны байдал болон малтлагын явц, малтлагаар илэрсэн олдвор тус бүр дээр гэрэл зургийн баримтжуулалт хийж, зарим зохиомол үед тойм гар зургийг үйлдэж байв. Малтлагаар илэрсэн олдворыг илэрсэн дэс дарааллаар бүртгэж хувийн дугаар өгөв. Малтлага явуулсан дурсгалуудын анхны байдлаас эхлэн малтлага явуулж буй үе тус бүр дээр тэмдэглэл үйлдэж, малтлагын талбайн хөндлөн огтлолыг тодорхойлов. Гэрэл зургийн баримтжуулалт хийхэд NIKON маркийн дижитал аппарат хэрэгсэл ашигласан бөгөөд гар зургийг үйлдэхэд бодит хэмжээг 1:20 масштабаар жижгэрүүлж цаасан дээр буулгасан. Талбайн хөндлөн зүсэлтийн зураг хийхэд LEICA болон TOPCON маркийн өндөр хэмжигч багаж ашигласан болно.

МАЛТЛАГА 1

Бид уг хийдийн бүтэц зохион байгуулалтыг мэдэх зорилгоор гол хэрэмт барилгын хамгийн хойд талын зэрэгцээ гурван тасалгааны голд Барилга №1 тасалгаа 3-т) нь 4 х 2 м хэмжээтэй малтлага хийв. Урьд өмнө энэхүү тасалгааны гол дунд малтаж байсны ул мөр болох хонхор үлджээ. Тасалгаан дотор нь хойд болон баруун тасалгаа хананы нуранги чулуу, шаврын үлдэгдэлд дарагдан

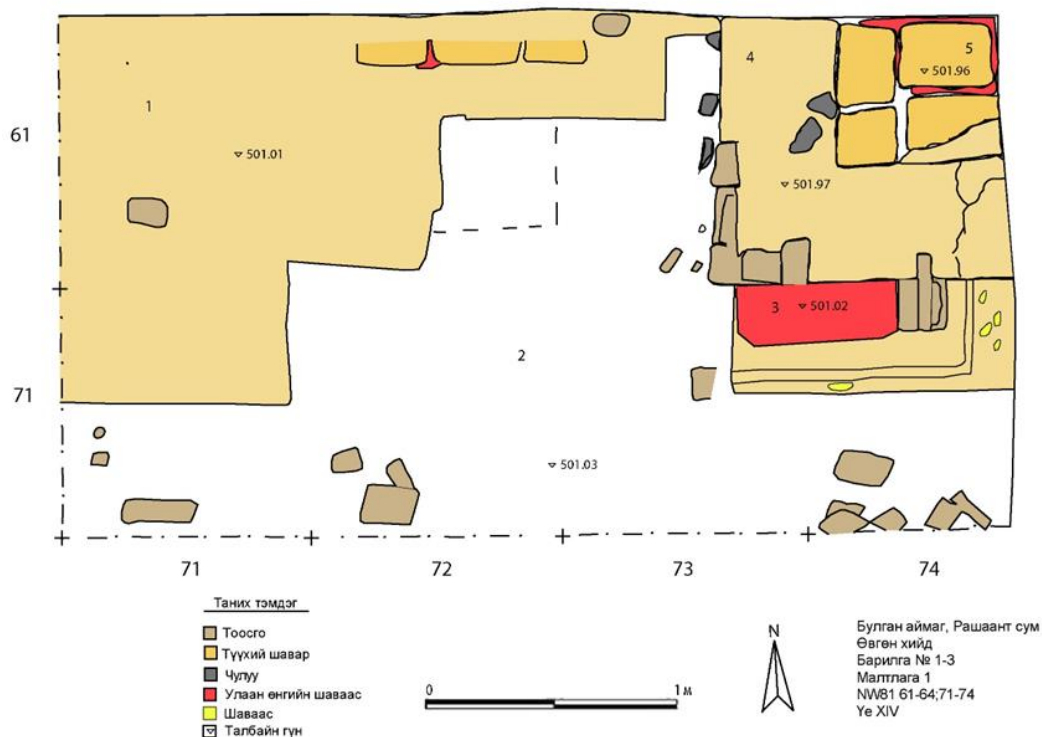
дүүрсэн байна. Малтлага явуулахдаа талбайг 4х4 метрийн өргөнд хуваан дурсгал дээрх өвс ургамал бүхий, өнгөн хөрсийг цэвэрлэн хамгийн нам гүнээр буюу үе 7 (502.11) тэгшлэсний дараа гэрэл зураг болон гар зургаар баримтжуулав. (Зураг №5, 32-34)

Зураг 5: Малтлага 1 . Үе 7 дэвсгэр зураг

Малтлагыг 20 см нэг үе болгон 4х2 метрийн хэмтээтэй талбайд малтаг хийх явцад ямар нэгэн соёлын давхарга мэдэгдэхгүй ихэвчлэн хөх, улаан тоосгоны хагархай хэсгүүд, чулуун хананы өрлөгийн боржин чулуу ихээр гарч байв.

Малтлагын XIV үе болоход тасалгааны хойд болон баруун хана олон өнгийн будгаар будсан хананы зураг, тасалгааны зүүн хойд буланд 160-170 см өргөнтэй доороос дээш 3 эгнээ шатласан тоосгоор тавцан засаад түүний зүүн хойд буланд 100 х 115 см хэмжээтэй 5-6 үе давхар тоосгоор дөрвөлжин өрлөг хийсний гадуур нь шар шавраар шавардаж, өнгөөр будсан өрлөг илрэв. Бид энэ үеийг цэвэрлэж гар болон гэрэл зургийг баримтжууллаа. (Зураг №5, 36-42)

Зураг 6: Малтлага 1 Ye 14 Дэвсгэр зураг

XV буюу шалны түвшинд хүрэв. Малтлагын талбайн баруун хэсэгт хойд ханатай залгаа 1,70 м өргөн 3 эгнээ шатласан тоосгоор тавцан засаад түүхий шавраар шавардаж будгаар будсан байна.

Тасалгааны Зүүн хойд дагуу 160-170 см өргөнтэй доороос дээш 5 эгнээ шатласан тоосгоор тавцан засаад түүний зүүн хойд буланд 100x115 см хэмжээтэй 5-6 үе давхар тоосгоор дөрвөлжин өрлөг. Эхний тавцан баруун хана залгаа 2.30 м урт, 1.60 м өргөн, 10 см өндөр байна. Хоёр дах тавцан 1,50 м урт, 6 см өндөр байна. Гурав дах өрлөг 1.23 м урт, баруун талын хана талд алтаар буюу алтлаг өнгийн будгаар будсан үртэс илэрлээ (Зураг №42). Дөрөв дөх өрлөг 91 см урт 35 см өргөн, 2 см өндөр байна. Тав дах тавцан 90 см урт 33 см өргөн 6.5 см өндөр бөгөөд цагаан шохойгоор шохойдож шар болон ногоон өнгөөр будсан байна. Тус тавцан дээр зүүн хойд буланд 100x115 см хэмжээтэй 5-6 үе давхар тоосгоор дөрвөлжин өрлөж голдоо 61x65 см зайнд түүхий шавар дэвсэж тоосгоор шал хийжээ. (Зураг №42)

Баруун талын хананы зураг шалаас дээш 70 см өндөр 106 см өргөн улбар шар өнгөөр будаж түүний дээр 2 захдаа 6 мм хар хүрээтэй цагаан будгаар суурь хийж хөх будгаар будсан байсан нь бүдгэрсэн байна. Түүний дээр талд хар хүрээтэй 9 см өндөр зузаан ягаан будгаар будаж удаах нь цайвар ногоо өнгөөр

будсан байна. Дахин 6 мм хар хүрээ гарсаны дээр 25 см өндөртэй хөх, ногоон өнгөөр бадам цэцгийн дэлбээг гоёмсог урлажээ. Хойд хана дагуу бурхны хувцасны хормой хэсэг бололтой цайвар ногоон өнгийн будгаар зурсан байна (62 см өндөр 25см өргөн). Түүний урд завиан суугаа бурхныг дүрслэсэн боловч хананы шавардлага нурч унасан байна. Тус хананы шаваасны зузаан 1 см-3 см зузаан байна(Зураг №42). Малтлагын явцад хөх, улаан тоосгоны бүтэн болон хагархай хэсгүүд, чулуун хананы өрлөгийн боржин чулуу ихээр гарч байв. Цөөн хэмжээний барилгын хадаас, зүүн урд хана дагуу давууны өөдөснөөс өөр эд өлгийн зүйл илрээгүй юм (Зураг №47). Бид тус үеийг гэрэл зураг, гар зургаар баримтжуулан, малтлагын талбайн баруун болон урд хананы хөндлөн зүсэлтийн гар зургийг үйлдэв. (Зураг №39-46).

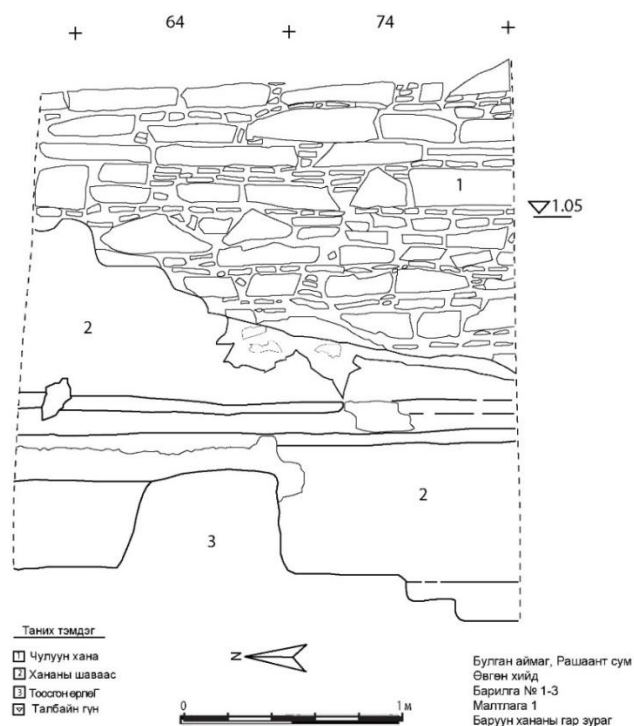

Хананы зураг: Зурсан: Б.Батцоож

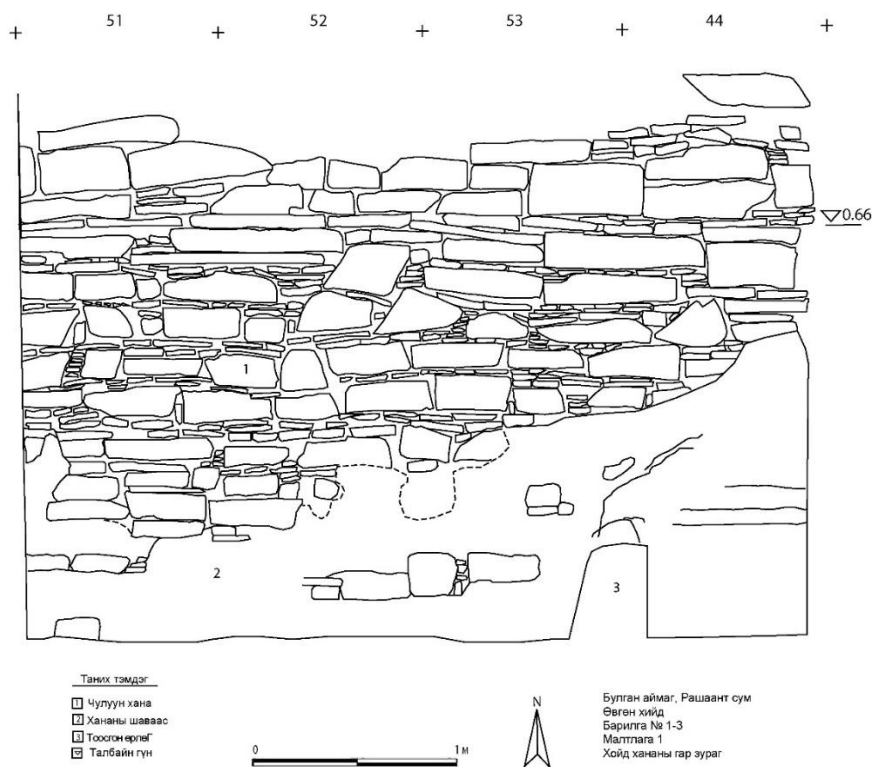
Тасалгаа нь 8,6х5,6 м хэмжээтэй, урд талдаа хаалганы хоёр хажуудаа цонхтой, зүүн болон баруун чулуун хана харьцангуй бага нурсан, хойд талын чулуун хана ихээхэн нуржээ. Зүүн хананы өрлөг дээр өндөрлөх зорилгоор хөх улаан өнгийн тоосон өрсөн байгаа нь тус барилга анх 2 давхар байсныг гэрчилнэ. Тасалгааг хавтгай чулуугаар шаллаж, хана туургыг олон өнгийн будгаар гоёмсог будаж, түүний дээр бурхны хөрөг дүрсэлсэн бололтой хананы зурагтай байжээ. (Гэрэл зураг №7).

Зураг 6: Малтлага 1 Ye 15 Дэвсгэр зураг

Зураг 7: Малтлага 1- Баруун хананы гар зураг

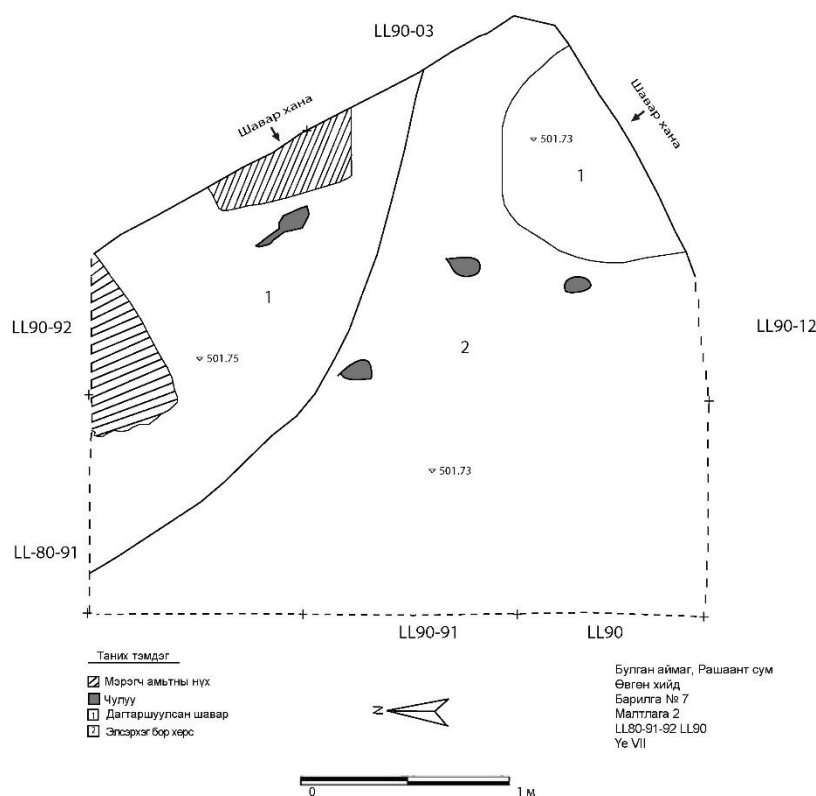

Зураг 8: Малтлага 1, Хойд хананы гар зураг

МАЛТЛАГА 2

Гол хэрэмт барилгын баруун талд уулын энгэрт байрлах дан шавраар цохиж хийсэн туурийн (Барилга№7) бүтэц зохион байгуулалтыг мэдэх зорилгоор туршилтын байдлаар шавар хана дагуу уртраг, өргөрөгийн дагуу 4х2 м хэмжээтэйгээр малтлага хийв. Уг туурь 23,4х12,6 метрийн хэмжээтэй бөгөөд 3 тасалгаатай байсан ором мэдэгдэж байна. Барилгын ханыг шавар өрлөг он цагийн турш малтлагын үеийг нэлээн элэгдсэн алга болжээ. (Зураг №14)

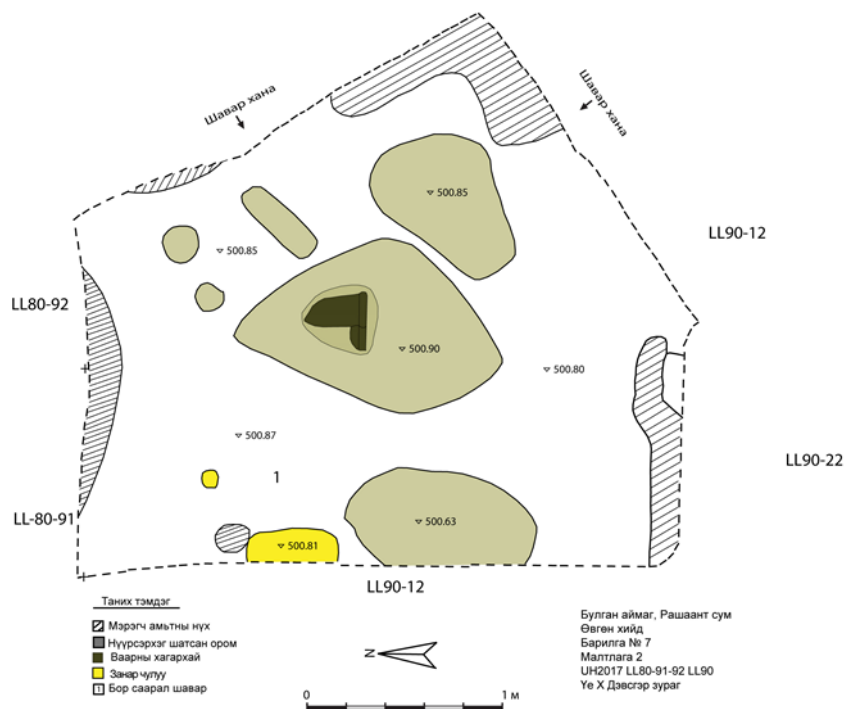
Малтлагын 20 см нэг үе болгон малтаж эхэлсэн бөгөөд малтлагын явцад нурангиас том хэмжээний ваарны хагархай хэсгүүд, бор болон саарал өнгийн элсэрхэг хөрс, шавар хананы ойролцоо дагтаржуулсан шавар, боржин чулуу, шатаж харласан галын ором, хавтгай хөх занар чулуу болон шавар ваарны хагархай холилдон гарлаа. Малтлагын талбайг 7 дугаар үе дээр тэгшлэн гэрэл зураг болон гар зургаар баримтжуулав. (Зураг №10,48)

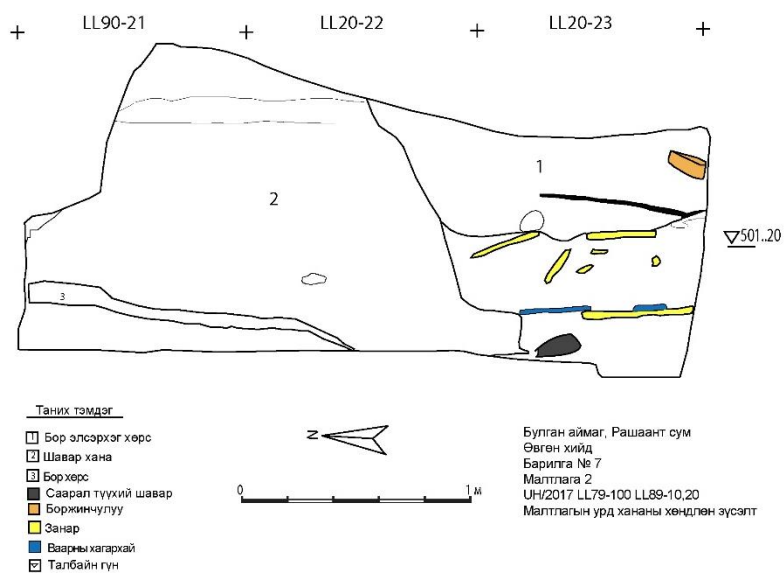
Зураг 9: Малтлага 2, Үе 7 Дэвсгэр зураг

Малтлагын гүн 10 үе хүрэхэд талбай голоос шатаж харласан ором дээр шавар ваарны амсарын хагархай, саарал бор өнгийн хатуужсан шаварлаг хөрс, хөх занар чулуу илэрлээ. Талбайд мэрэгч амтны нүх нэлээд хэд байна. Бид тус үеийг гэрэл зураг, гар зургаар баримтжуулан малтлагын талбайн хананы

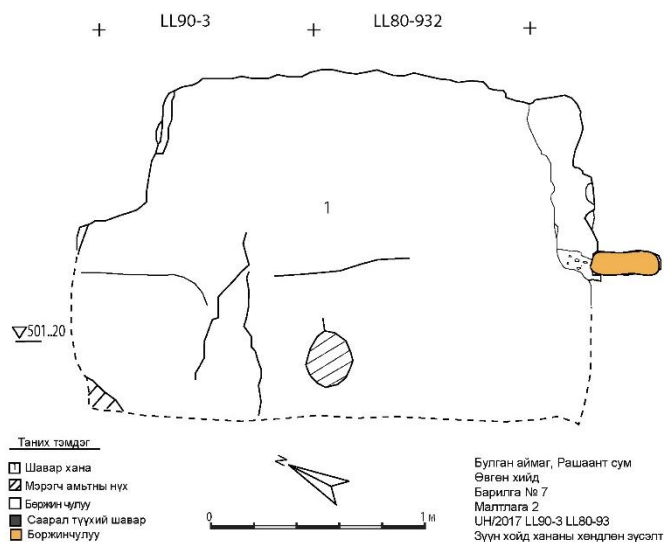
хөндлөн зүсэлтийн гар зургийг үйлдэж цаг хугацааны хувьд амьжихгүй тул малтлагыг зогсоов (Зураг №11-14, 50-54) .

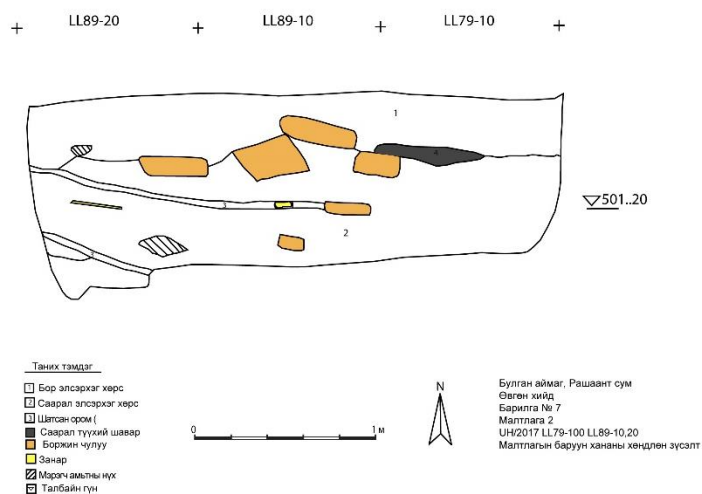
Зураг 10: Малтлага 2, Ye 10 Дэвсгэр зураг

Зураг 11: Малтлага 2- Урд хананы хөндлөн зүсэлтийн гар зураг

Зураг 12: Малтлага 2- Зүүн хананы хөндлөн зүсэлтийн гар зураг

Зураг 13: Малтлага 2- Баруун хананы хөндлөн зүсэлтийн гар зураг

ОЛДВОРЫН ТОДОРХОЙЛОЛТ:

1. Төмөр хадаас. Дөрвөлжин гонзгой хэлбэртэй, толгойг нь хавтгайлж хажуу тал руу нь нугласан тавтай, доош нарийссан шовх үзүүртэй. Урт нь 13.4 см, өргөн нь толгой талдаа 0.7 см, зузаан нь 0.6 см. Хадгалалт сайн. (гэрэл зураг №15). Бүртгэлийн дугаар 07/08/004 УН1 (NM81-63)/13B1
2. Төмөр хадаас. Дөрвөлжин гонзгой хэлбэртэй, толгойг нь хавтгайлж хажуу тал руу нь нугласан тавтай, доош нарийссан шовх үзүүртэй. Толгой

- хэсгээр зэрэг тахийсан байдалтай. Урт нь 8.3 см, өргөн нь толгой талдаа 0.6 см, зузаан нь 0.6 см. Хадгалалт сайн. (гэрэл зураг №15). Бүртгэлийн дугаар 07/08/004 УН1 (NM81-63)/13В1
3. Төмөр хадаас. Дөрвөлжин гонзгой хэлбэртэй, толгойг нь хавтгайлж хажуу тал руу нь нугласан тавтай, доош нарийссан шовх үзүүртэй. Урт нь 8.3 см, өргөн нь толгой талдаа 0.8 см, зузаан нь 0.6 см. Хадгалалт сайн. (гэрэл зураг №16). Бүртгэлийн дугаар 07/08/005 УН1 (NM81-63)/14В1
4. Төмөр хадаас. Дөрвөлжин хэлбэртэй доош нарийссан шовх үзүүртэй. Хадаас нь тахийсан байдалтай. Урт нь 13.3 см, 0.5 өргөн нь 0.5 см зузаан.байна Хадгалалт сайн. (гэрэл зураг №14). 09/08/001 УН2 (LL90-2)/9В4
5. Скоп хэлбэрийн төмөр хадаас. “П” хэлбэртэй буюу Оросоор “скоп” хэмээн нэрлэдэг хэлбэртэй, ямар нэгэн модон эдлэлийг хооронд нь холбож тогтоох зориулалттай хадаас. Их бие нь хавтгай дөрвөлжин хэлбэртэй, хоёр үзүүр нь доош нарийссан байдалтай. Хадгалалт дунд зэрэг. Урт нь 7,7 см, өргөн нь 0.5 см, зузаан нь 0.2 см (гэрэл зураг №17). 09/08/001 УН2 (LL90-2)/9В4
6. Хадаас. Их бие нь хавтгай дөрвөлжин хэлбэртэй, хоёр үзүүр нь доош нарийссан байдалтай. Хадгалалт дунд зэрэг. Урт 13 см, өргөн 0.6 см. (гэрэл зураг №18). Бүртгэлийн дугаар 07/08/004 УН2 (LL90-2)/9В6
7. Төмөр хадаас. Дөрвөлжин хэлбэртэй, толгойг нь хавтгайлсан, доош нарийссан шовх үзүүртэй. Урт 16 см, өргөн нь толгой талдаа 0.8 см, 0.8 см зузаан. Хадгалалт сайн. (гэрэл зураг №19). Бүртгэлийн дугаар 05/08/012 УН1 (NM81-74)/13В1
8. Шавар эдлэл. Хагас бөөрөнхий хэлбэртэй шавар эдлэл. Гадаргуй хэсгийг шар өнгийн будгаар будсан. Урт 1.7 см, өргөн нь 1.4 см, 1 см зузаан. Хадгалалт дунд. (гэрэл зураг №20). Бүртгэлийн дугаар 07/08/02 УН2 (NM81-73)/14В1

ТҮҮВЭР ОЛДВОРЫН ТОДОРХОЙЛОЛТ

Өвгөн хийдийн барилга №1 буюу цогчин дуганы ойр хавиар бага хэмжээний хайгуул хийхэд шавар бурхны цээж хэсгийн хагархай, шавар бурхны зүүн хөл хэсгийн хагархай мөн 4 ширхэг эрхи тус тус илрэв.

1. Шавар бурхны цээж хэсгийн хагархай. Толгой болон бүсэлхийнээс доош хэсэг хагарч үгүй болсон байдалтай. Энэхүү цээжин хэсгийн хагархай нь зүүн гараа элгэндээ барьсан байдалтай бөгөөд голоороо хоёр хэсэг болон хугарсан байна. Бурхны хагархай нь улбар шар өнгөтэй, хадгалалт дунд. Бурханы хагархайг нарийн ширхэгтэй шавраар сайтар шатааж хийсэн байна. Урд хэсгийн өндөр 4.3 см, 3.5 өргөн см, 1.5 зузаан см, Хойд нурууний хэсгийн хагархай өндөр 3.5 см, 3.5 өргөн см, 1.5 зузаан см байна. (гэрэл зураг № 20). Бүртгэлийн дугаар ӨХ17-1.
2. Шавар бурханы зүүн хөл хэсгийн хагархай. Бурхан нь завилаж суусан дүрстэй бөгөөд зүүн хөлөө доор нь, баруун хөлийн улыг дээш харуулан зүүн хөлөн дээрээ тавьсан байх аж. Бурхан нь улбар шар өнгөтэй, нарийн ширхэгтэй шавраар хэвэнд цутгаж, сайтар шатааж хийжээ. Хадгалалт дунд зэрэг. Урт нь 6.5 см, өргөн 3.8 см, зузаан 2.5 см. (гэрэл зураг №21). Бүртгэлийн дугаар ӨХ17-2
3. Эрхиний ширхэгүүд. Уг эрхиний ширхэгүүдэд том жижиг нийлээд 4 ширхэг байгаа бөгөөд шүр, мөнгө, 2 чулуу эрхи байна. Шүр-цагаан өнгийн 0.7 см голчтой, мөнгө эрхи 0.7 см голчтой, 0.5 см зузаан байна. Цагаан өнгийн чулуун эрхи 1 см голчтой. Номин ногоон өнгийн чулуун эрхийн урт нь 1,4 см, зузаан нь 0.9 см зузаантай байна (гэрэл зураг №22).

2. ТОВЧ ДҮГНЭЛТ

Булган аймгийн Рашаант сумын нутаг дахь Хөгнө ханы “Таван хиа” хэмээх таван цохио, Хөгнө ханы нярав “Гурван омбо” гэдэг нэн үзэсгэлэнтэй хад цохиотой уулын хөндийд орших Хөгнө Тарнын “Өвгөн хийд”-эд хоёр дахь жилдээ малтлага судалгаа үргэжлүүлэв.

2017 онд Өвгөн хийдийн Барилга №1 буюу гол хэрэмт барилгын хамгийн хойд талын зэрэгцээ гурван том тасалгааны “голын” хэмээн дугаарласан байгууламжийн Цогчин дуганы төв тасалгаа болон барилга № 7-д сорьц малтлага хийсэн болно.

Малтлага 1 нь гол хэрэмт барилгын хамгийн хойд талын зэрэгцээ гурван том тасалгааны хамгийн томд нь 4 х 2 м хэмжээтэй малтлага хийв. Урьд өмнө энэхүү тасалгааны гол дунд малтаж байсны ул мөр болох хонхор үлджээ.

Малтлагын явцад ихэвчлэн хөх, улаан тоосгоны бүтэн болон хагархай хэсгүүд, чулуун хананы өрлөгийн боржин чулуу ихээр гарч байв. Цөөн хэмжээний барилгын хадаас, даавууны өөдөснөөс өөр эд өлгийн зүйл илрээгүй юм. Тасалгааны хойд хана дагуу 160-170 см өргөнтэй доороос дээш 3-4 эгнээ шатласан тоосгоор тавцан засаад түүний зүүн хойд буланд 100х115 см хэмжээтэй 5-6 үе давхар тоосгоор дөрвөлжин өрлөг хийсний гадуур нь шар шавраар шавардаж, будсан байна. (Гэрэл зураг №6). Тасалгаа нь 8,6 х 5,6 м хэмжээтэй, урд талдаа хаалганы хоёр хажуудаа цонхтой, зүүн болон баруун чулуун хана харьцангуй бага нурсан, хойд талын чулуун хана ихээхэн нуржээ. Уг тасалгааг хавтгай чулуугаар шаллаж, хана туургыг олон өнгийн будгаар гоёмсог будаж, түүний дээр бурхны хөрөг дүрсэлсэн бололтой хананы зурагтай байжээ.

Малтлага 2. Бид дан шавраар цохиж хийсэн туурийн бүтэц зохион байгуулалтыг мэдэх зорилгоор туршилтын байдлаар шавар хана дагуу 3 х 2 м хэмжээтэйгээр малтлага хийв. Малтлагын явцад шатаж харласан галын ором, хавтгай хөх занар чулуу болон том хэмжээны ваарны хагархай хэсгүүд гарав.

3. НОМ ЗҮЙ

- Д.Цэрэнсодном. *Монголын Бурханы шашны уран зохиол*. Улаанбаатар , 1997.
- Монгол нутаг дахь сүм түүх, соёлын дурсгал. (*Сэдэвчилсэн лавлах*) . Улаанбаатар, 1999.
- “Музейн үзмэр цуглуулах эрдэм шинжилгээний 2-р экспедицийн тайлан .” *Монголын Археологи: Хээрийн судалгааны тайлан* -Д, О.Намнандорж-ээр, 30-79. Улаанбаатар , 2016.
- Ц.Цэрэндорж, Ч.Энхтуул. Булган аймгийн Рашаант сумын нутаг дахь Эрдэнэхамбын дээд хийд буюу "Өвгөн хийд-ийн туурьт явуулсан археологийн малтлага судалгааны тайлан ". Улаанбаатар: Түүх, Археологийн хүрээлэнгийн баримт мэдээллийн төв , 2016.

ХАВСРАЛТ №1. ОЛДВОРЫН ГЭРЭЛ ЗУРАГ

Зураг 14: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар 07/08/004 УН1 (NM81-63)/13B1

Зураг 15: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар 07/08/005 УН1 (NM81-63)/14B1

Зураг 16: Хадаас болон скоп хэлбэрийн төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар 09/08/001 УН2 (LL90-2)/9B4

Зураг 17: Хадаас. Бүртгэлийн дугаар 07/08/004 УН2 (LL90-2)/9B6

Зураг 18: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар 05/08/012 УН1 (NM81-74)/13В1

Зураг 19: Шавар эдлэл. Бүртгэлийн дугаар 07/08/02 УН2 (NM81-73)/14В1

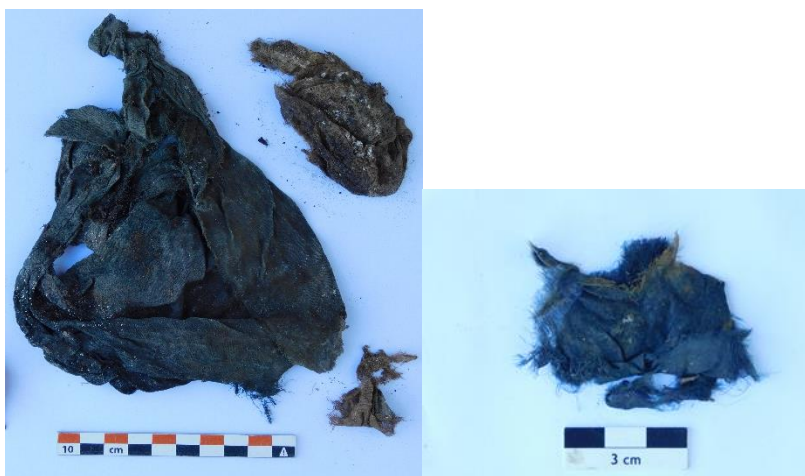
Зураг 20: Шавар бурхны цээж хэсгийн хагархай. Бүртгэлийн дугаар ӨХ17-1.

Зураг 21: Шавар бурхны зүүн хөл хэсгийн хагархай. Бүртгэлийн дугаар ӨХ17-2

Зураг 22: Эрхний ширхэгүүд, Бүртгэлийн дугаар ӨХ17-3

Зураг 23: Давууны өөдөс

Зураг 24: Малтлага хоёроос илэрсэн ваарны хагархай гэрэл зурагууд

Ваарны амсарын хагархай № 8. УН2 (NM80-11)/8-9В4

Ваарны хагархай. Гадна болон дотор тал UH2 (NM80-11)/8-9B4

Ваарны хагархай. Гадна болон дотор тал UH2 (LL90-2)/8-9B4

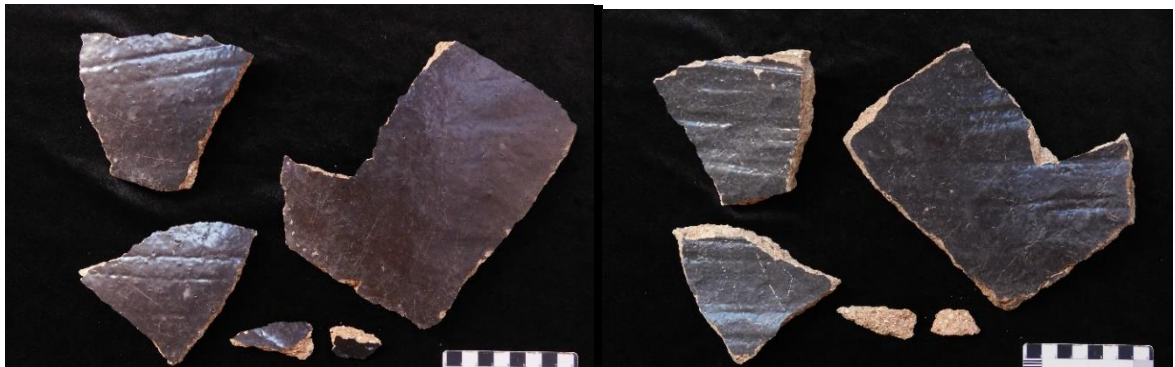
Ваарны хагархай UH2 (LL90-2)/8-9B4

Ваарны амсарын хагархай. Гадна болон дотор тал UH2 (LL90-01)/8-9B4

Ваарны амсарын хагархай. Гадна болон дотор тал УН2 (LL90-01)/8-9B4

Ваарны бөөр хэсгийн хагархай. № 7 Гадна болон дотор тал УН2 (LL90-01)/8-9B4

Ваарны бөөр хэсгийн хагархай. № 5. Гадна болон дотор тал УН2 (LL80-91)/8-B4

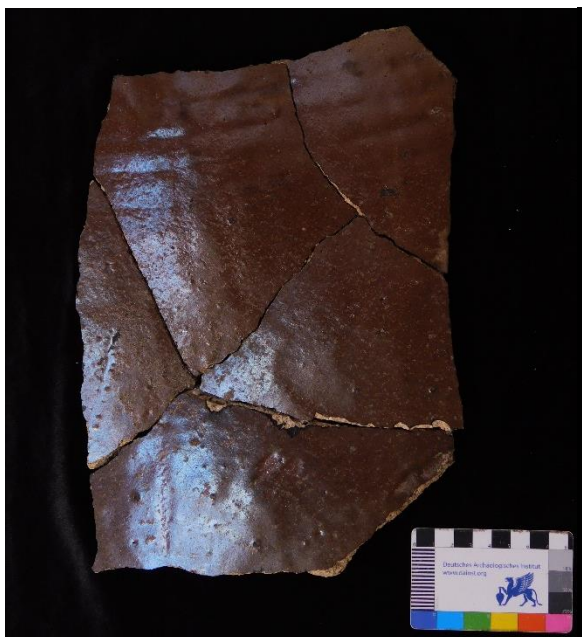
Ваарны бөөр хэсгийн хагархай. № 001. Гадна болон дотор тал УН2 2017 (LL90-11)/8-B4

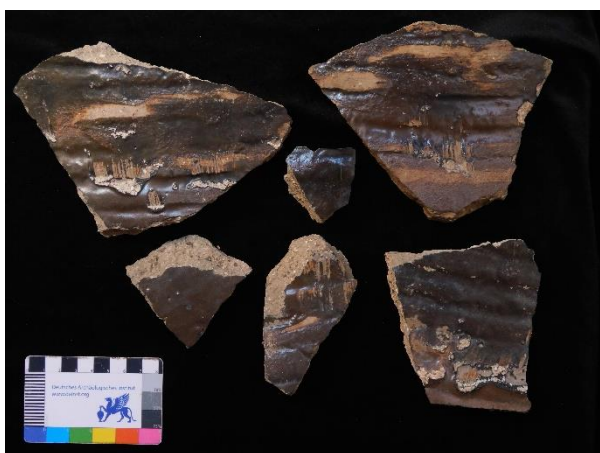
Ваарны хагархай. № 001. Гадна болон дотор тал УН2 2017 (LL90-11)/8-B4

Ваарны хагархай. № 001. Гадна болон дотор тал УН2 2017 (LL90-11)/8-B4

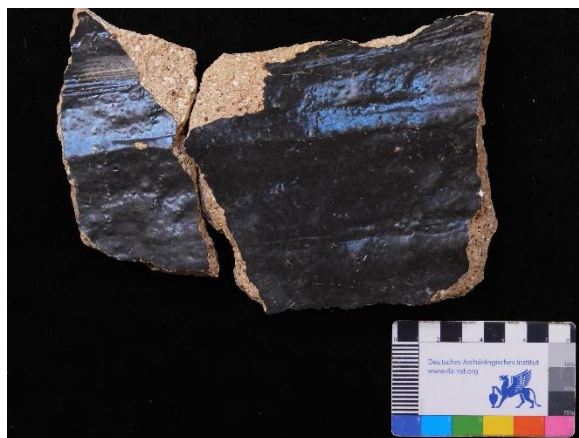
Ваарны хагархай. № 001. Гадна болон дотор тал УН2 2017 (LL90-11)/8-В4

Ваарны хагархай. № 004. Гадна болон дотор тал УН2 2017 (LL90-2121)/8-В4

Ваарны хагархай. № 004. Гадна болон дотор тал УН2 2017 (LL90-2121)/7-8-В4

Ваарны хагархай. № 004. Гадна болон дотор тал УН2 2017 (LL90-2121)/7-8-В4

Ваарны хагархай. № 004. Гадна болон дотор тал УН2 2017 (LL90-2121)/7-8-В4

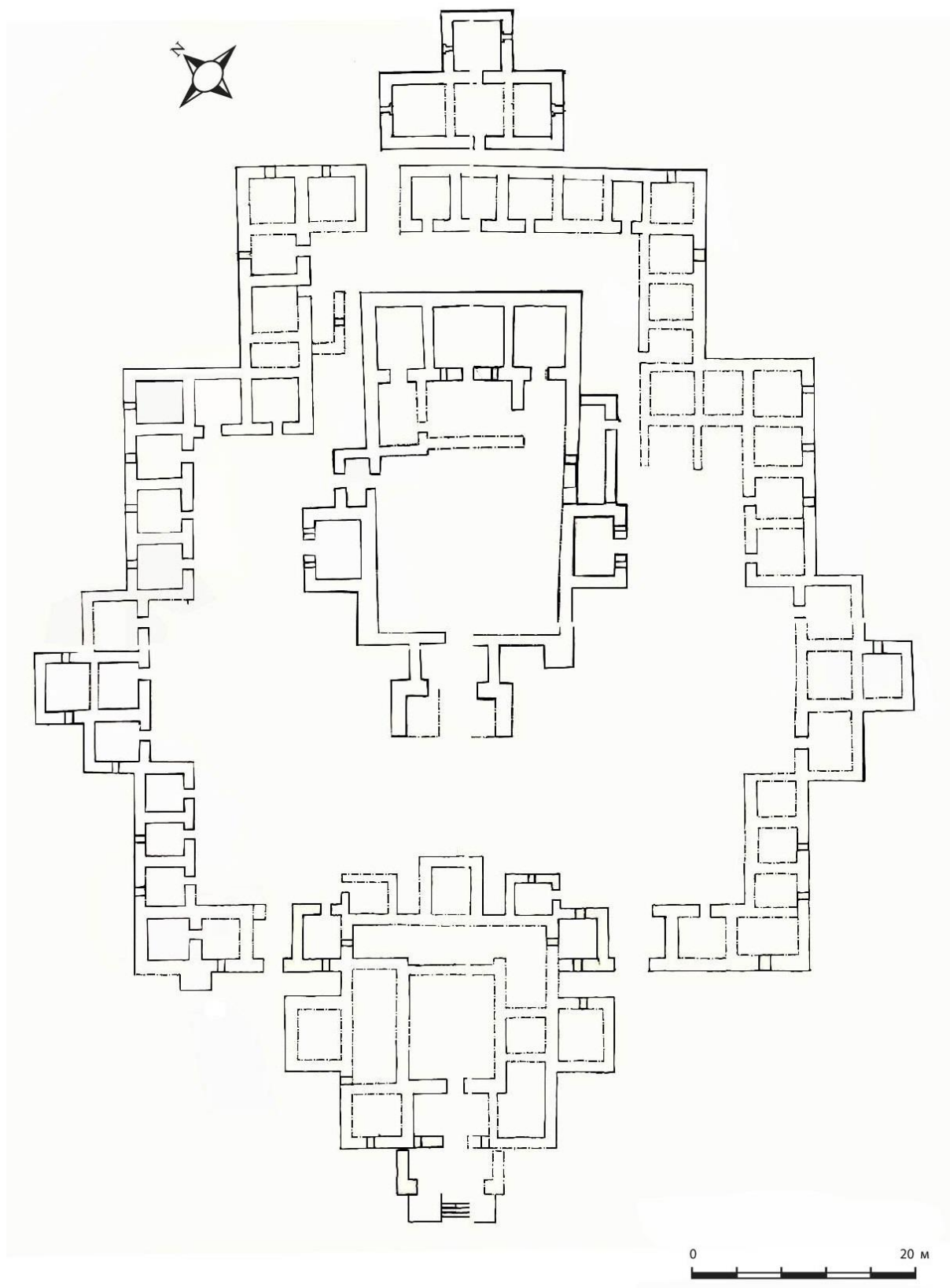

Ваарны хагархай. № 004. Гадна болон дотор тал УН2 2017 (LL90-2121)/7-8-В4

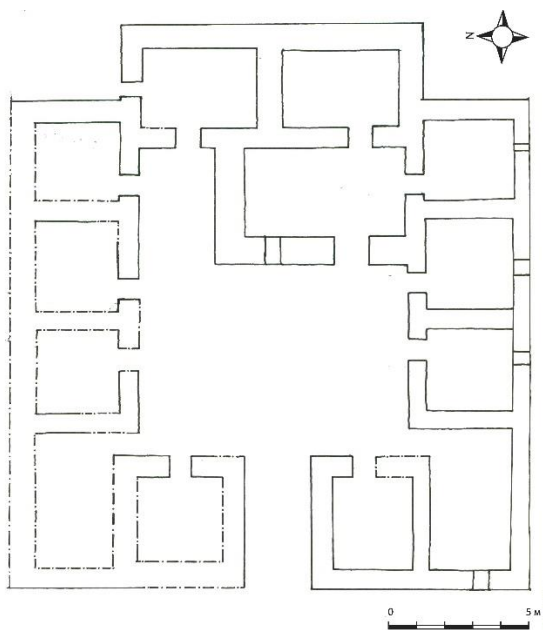

Ваарны хагархай. № 004. Гадна болон дотор тал УН2 2017 (LL90-2121)/7-8-В4

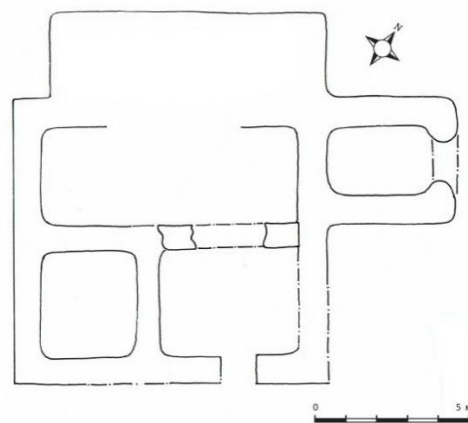
ХАВСРАЛТ №2. ӨВГӨН ХИЙДИЙН ТУУРИЙН ДЭВСГЭР ЗУРАГ

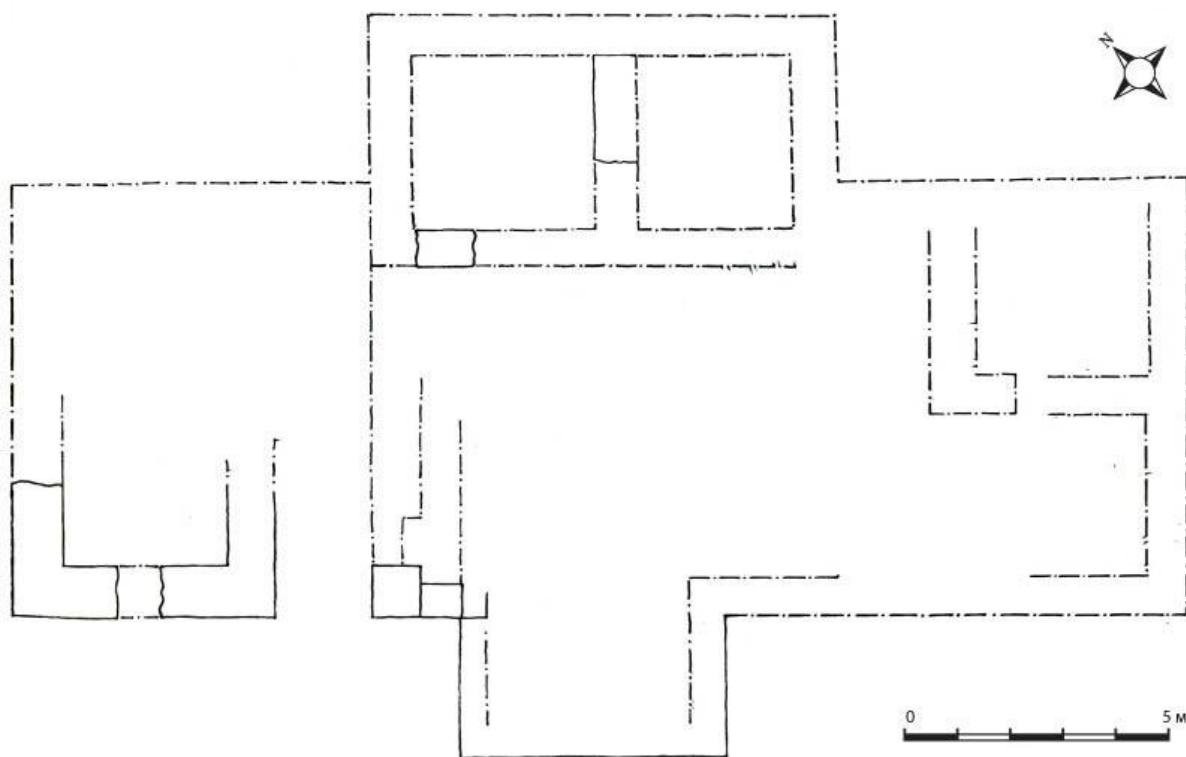
Зураг 1: Барилга № 1-ийн дэвсгэр зураг

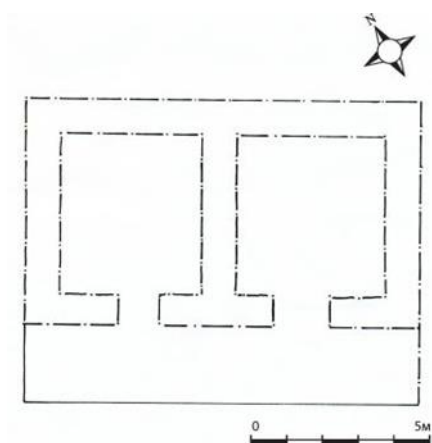
Зураг 2: Барилга № 2-ын дэвсгэр зураг

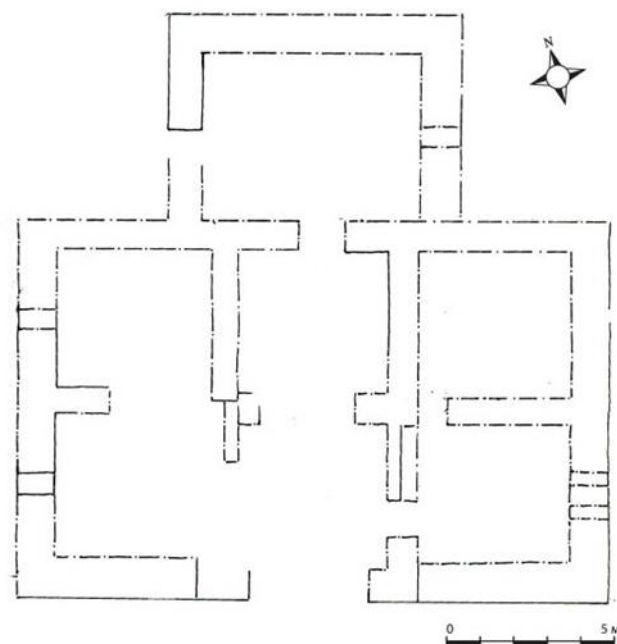
Зураг 3: Барилга № 3-ын дэвсгэр зураг

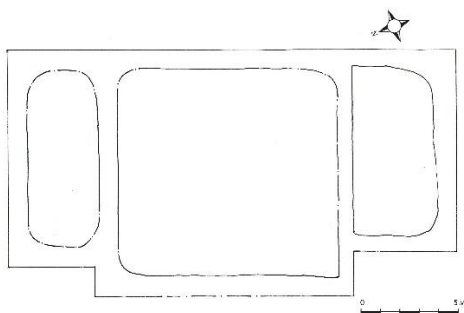
Зураг 4: Барилга № 4 -ийн дэвсгэр зураг

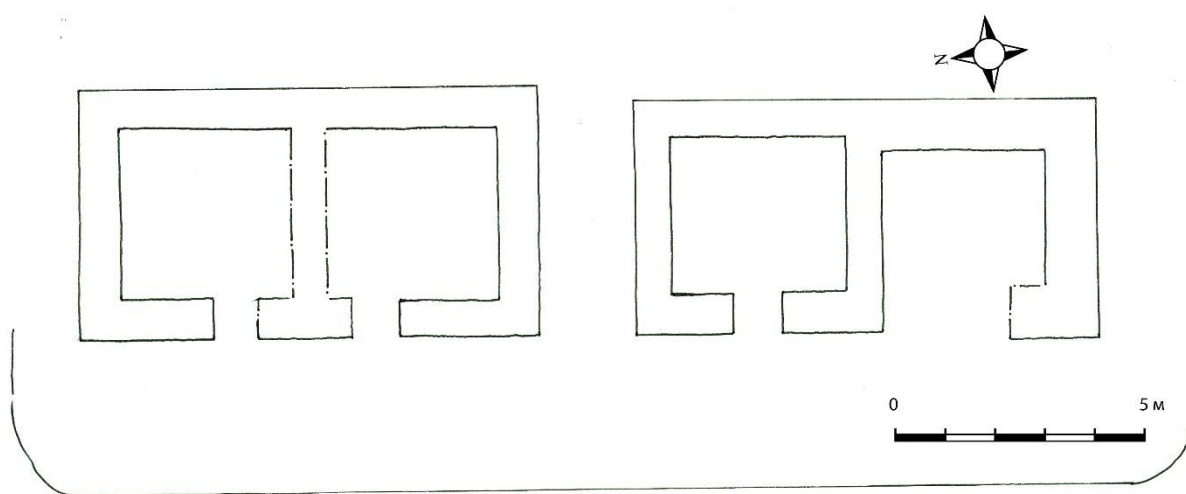
Зураг 5: Барилга № 5-ын дэвсгэр зураг

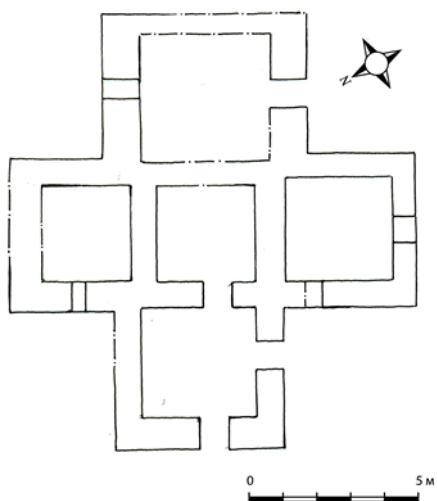
Зураг 6: Барилга № 6-гийн дэвсгэр зураг

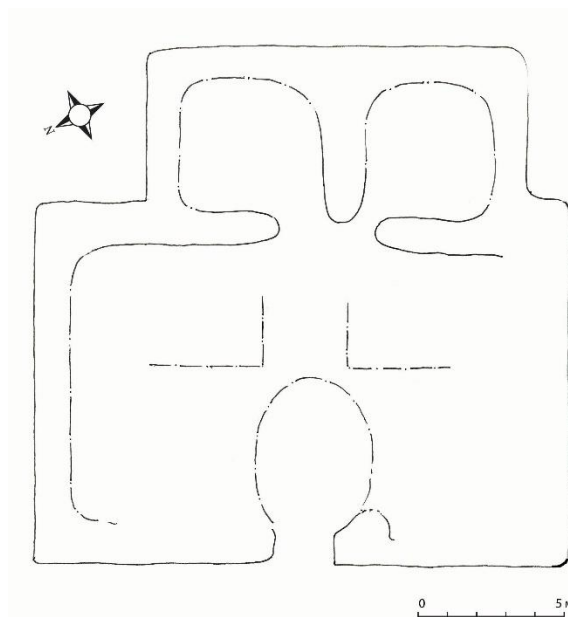
Зураг 7: Барилга № 7-гийн дэвсгэр зураг

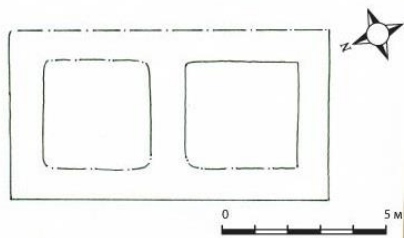
Зураг 8: Барилга № 8-ын дэвсгэр зураг

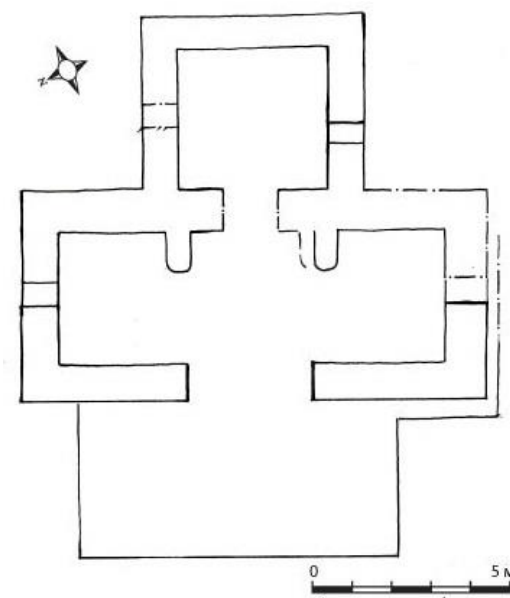
Зураг 9: Барилга № 9-ийн дэвсгэр зураг

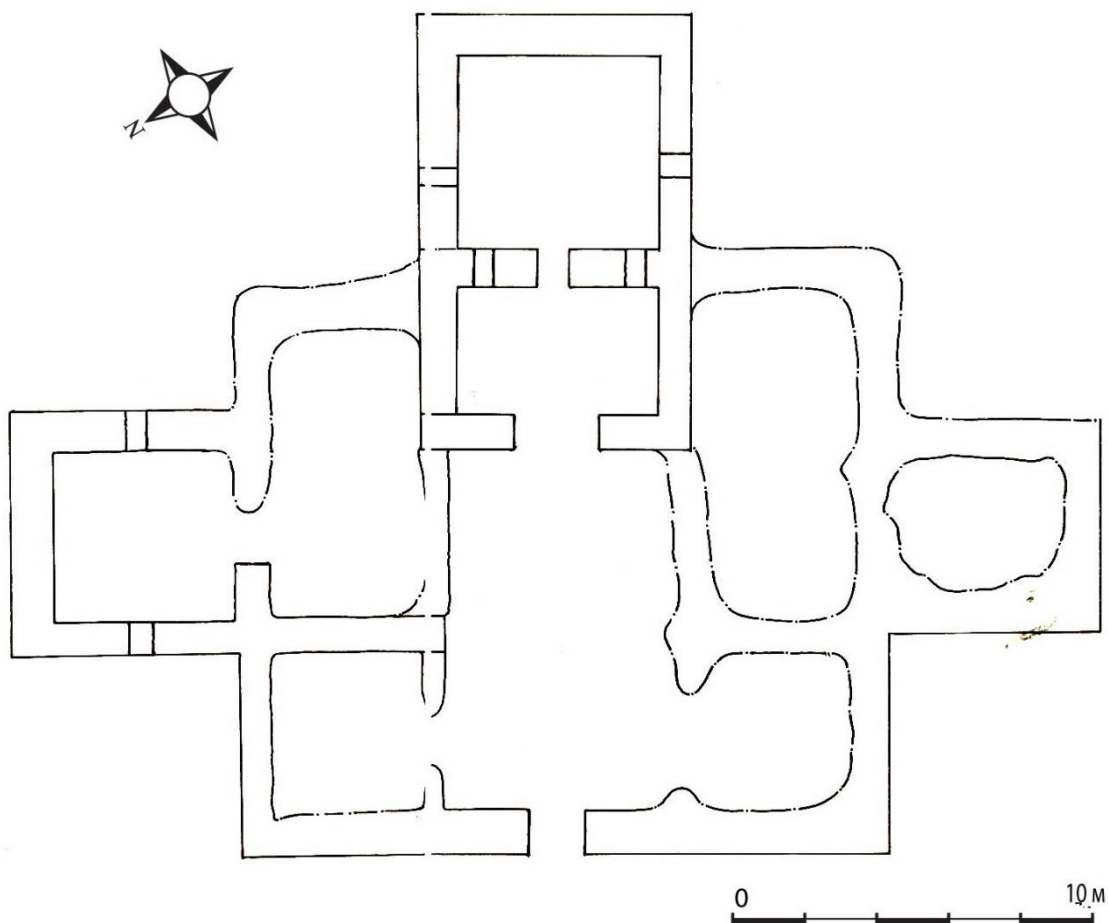

Зураг 10: Барилга № 10-ын дэвсгэр зураг

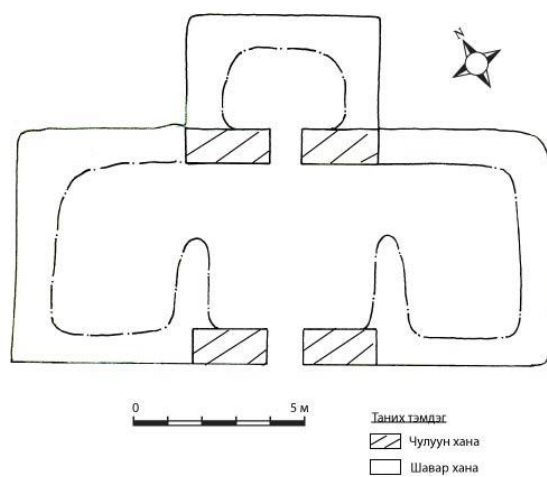

Зураг 11: Барилга № 11, 12 дэвсгэр зураг

Зураг 12: Барилга № 13-ын дэвсгэр зураг

Зураг 13: Барилга № 14-ийн дэвсгэр зураг

ХАВСРАЛТ №3. МАЛТЛАГЫН ЯВЦЫН ГЭРЭЛ ЗУРАГ

Зураг 25: Хээрийн судалгааны ангийн бүрэлдэхүүн

Зураг 26: Өвгөн хийд ерөнхий байдлын зураг

Зураг 27: Орчны байдал Элсэн тасархай

Зураг 28: Барилга №1-ийн ерөнхий байдлын гэрэл зураг

Зураг 29: Барилга №-1 ийн гэрэл зураг

Зураг 30: Малтлагын талбайруу алхаж буй байдал

Зураг 31: Барилга №1. Тасалгаа №3 Цэвэрлэгээний явц

Зураг 32: Барилга №1. Тасалгаа №3 Цэвэрлэгээний дараах байдал, хуучин малтлагын ором

Зураг 33: Малтлага 1 Маллагын талбайг үүсгэсэн байдал

Зураг 34: Малтлага 1-Ажлын явц

Зураг 35: Малтлага 1.Баруун чулуун хананы шавааснаас хананы зураг илэрч буй байдал

Зураг 36: Малтлага 1-Үе 14 (UH1 NM81. 61-64; 91-97 өргө)

Зураг 37: Малтлага 1 барилга № 1-3, Тоосгон өрлөг, хананы зураг илэрсэн байдал. (УН1 NM91-65,75)

Зураг 38: Малтлага 1 барилга № 1-3 Баруун хананы зураг

Зураг 39: Компьютерын программын тусламжтайгаар өнгө ялгасан байдал

Зураг 40: Малтлага 1 барилга № 1-3Үе 14. Хойд хана

Зураг 41: Малтлага 1 барилга № 1-3 Үе 14 үеэс илэрсэн дөрвөлжин тоосгон байгууламж

Зураг 42: Малтлага 1 барилга № 1-3. Малтлагын урд хананы хөндлөн зүсэлт

Зураг 43: Малтлага 1 барилга № 1-3. Малтлагын урд хананы хөндлөн зүсэлт

Зураг 44: Малтлага 1 барилга № 1-3. Малтлагын дараах байдал. Үе 15

Зураг 45: Барилга №1-3 Хананы зураг баримжуулалж буй байдал

Зураг 46: Малтлагын урд хананаас даавууны өөдөс илэрч буй байдал

Зураг 47: Малтлага 2. Барилга №7-үе 7

Зураг 50: Малтлага 2. Барилга №7- Малтлагын баруун хана

Зураг 51: Малтлага 2. Барилга №7- Малтлагын урд хана

Зураг 53: Малтлага 2. Барилга №7- Малтлагын баруун хойд хана

Зураг 52: Малтлага 2. Барилга №7- Малтлагын хойд хана

Зураг 54: Малтлага 2. Барилга №7- Талбайд нөхөн сэргээлт хийсэн байдал